

*Вільчик Т. Б.,**кандидат юридичних наук, доцент кафедри організації судових та правоохоронних органів
Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «Правова допомога» ТА «ПРАВОВІ (ЮРИДИЧНІ) ПОСЛУГИ» В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена сучасним тенденціям щодо використання понять «правова допомога» та «правові (юридичні) послуги» в юридичній науці та законодавстві України.

Ключові слова: правова допомога, правові послуги, юридичні послуги, адвокатура.

Постановка проблеми. Право на правову допомогу, будучи конституційною нормою (ст. 59 конституції України), гарантується і забезпечується державою, яка створює для цього необхідні правозахисні інститути, а при необхідності – і певні умови їх діяльності, як, наприклад, забезпечення безоплатної правової допомоги, витрати за яку держава покладає на себе. Однак інші нормативно-правові акти, поряд із терміном «правова допомога», вживають термін «правова (юридична) послуга». Аналіз юридичної літератури свідчить, що є різні підходи і погляди на теорію і практику застосування понять правової допомоги та правової (юридичної) послуги в їх конституційному правовому сенсі та правозастосуванні на рівні галузевого законодавства.

Міжнародне право також передбачає право на юридичну допомогу, яку пов'язує безпосередньо з діяльністю адвоката. Згідно п. 5 резолюції Комітету Міністрів Ради Європи (78) 8 «Про юридичну допомогу і консультації» від 2 березня 1977 року, в частині першій «Юридична допомога» передбачається право кожного на необхідну юридичну допомогу в судовому розгляді, а також встановлюється, що юридична допомога завжди здійснюється особою, яка має право практикувати в якості адвоката у відповідності з юридичними нормами даної держави» [1].

Разом з тим, наявність конституційного, галузевого та міжнародного нормативного закріплення правової допомоги не забезпечило визначеність у застосуванні даного поняття. Використовуючи зазначені терміни, науковці та практикуючі юристи часто ототожнюють їх, не з'ясовуючи змісту кожного. Такий підхід не сприяє цілісності системи правової допомоги та її понятійного апарату, адже на сьогодні відсутня чітка мотивація сутності і характеристик понять правової допомоги та юридичної послуги у їх трактуванні науковцями. В зв'язку з тим доцільно зупинитися на проблемі розмежування понять «правова допомога» і «юридичні послуги».

Виклад основного матеріалу. Відсутність чіткого розмежування терміна «юридична послуга» і «правова допомога» призвело до висновків окремих авторів про те, що законодавство України закріплює фактично потрібну систему правової допомоги: до складу правової допомоги слід включати **соціально-юридичні послуги, безоплат-**

ну правову допомогу та правові послуги (тут і далі виділено нами). За думкою вчених, в основі однієї системи правової допомоги лежать Закони України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та «Про нотаріат», друга – система правових послуг, яка ґрунтується на нормах Цивільного кодексу, а третя – система соціально-юридичних послуг, які надаються відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» [2, с. 9].

Ці терміни використовуються досить часто, проте значення їх настільки різні і суперечливі, – слушно вказує М.В. Стоматина, – що в одних випадках виникає думка, що ці терміни тотожні, в інших – діаметрально протилежні, в третіх – мають підлеглий характер тощо, що значно ускладнює процес їх понятійного визначення і вживання [3].

Аналіз точок зору різних авторів з приводу співвідношення понять «правова допомога» і «правові (юридичні) послуги» дозволяє систематизувати їх наступним чином: 1) більшість авторів розрізняють це поняття [4, 19; 5; 6, 21; 7, 138], при цьому деякі з них вказують, що правова допомога – це професійна діяльність, а юридичні послуги – різновид підприємницької діяльності [8, 28; 9; 10, 369]; 2) деякі вчені вважають, що реальних підстав для розмежування цих понять немає [11; 12, 26], або прямо вказують, що ці поняття є синонімами [13, 11; 14]; 3) інші вчені в основу розмежування вказаних понять кладуть їх відплатний характер. За думкою цих авторів, якщо правова допомога надається на відплатних підставах, то її слід визначати як «юридичні послуги» [15, 26; 16]; 4) деякі вчені вказують, що доступ до юридичних послуг здійснюється завдяки «юридичної допомоги» [17]; 5) значна кількість дослідників вважає застосування у законодавстві поняття «правові послуги» неприпустимим, оскільки «таке відношення до правової допомоги знижує її значення в державі до рівня побутових послуг» [18, 38; 19]; Конституція покладає на адвокатуру виконання функції правової допомоги, а не виконання послуг [20, 11; 10, 369].

Окремі науковці взагалі доводять необхідність залишення за терміном «правова допомога» смислу, що надається йому в міжнародному праві, а для позначення виду допомоги особі у правовій сфері використовувати словосполучення «юридична допомога особі» [21, 63]. Як пише П.О. Фадеєв, термін «правова допомога» потребує розгляду у двох площинах: на національному (внутрішньодержавному) та міжнародному (міждержавному) рівні. У першому випадку особа, будучи суб'єктом кримінального процесу, через державні органи за допомогою захисника або самостійно реалізує свої права. У другому – особа, за окремими виключеннями, переважно через держави, що є

суб'єктами міжнародного права, забезпечує захист своїх прав і свобод [22, 73–75].

Гасан Мирзоев протиставляючи юридичну допомогу юридичним послугам, вказує: «Якщо говорити про вартість роботи адвоката, то мені не подобається слово «послуги» в даному контексті – послуги в лазні або в перукарні. Адвокати надають людям допомогу, а не послуги» [19].

Автори монографії «Теорія адвокатури» проводять ретельне дослідження співвідношення цих понять та приходять до висновку, що неприпустимо поширення на юридичну ... допомогу норм щодо відплатного надання послуг» [10, 369]. Іноді проблема навіть перебільшується: «... чи є діяльність адвоката однієї з форм побутових послуг (разом з послугами з ремонту взуття, прання білизни, миття вікон тощо). Однозначно негативну відповідь ... повинен знайти своє втілення у відповідній нормі закону про адвокатуру» [23, 3].

Аналіз понять «допомога» і «послуга» у деяких сучасних юридичних словниках дозволяє зробити висновок про те, що ці слова, безсумнівно, семантично дуже близькі, але всі мають відмінності, можливо для деякого не очевидні на перший погляд. Вважати їх абсолютними синонімами не можна з багатьох причин [5]. Разом з тим, багато дослідників і практиків дотримуються іншої точки зору і використовують у своїх роботах дані поняття для позначення однієї суті, що, на наш погляд, є невірним.

Так, Т.І.Ільїна, в рамках цивільно-правових досліджень, робить висновок, що поняття «юридична допомога», «юридична послуга», а також «правова допомога» є різними позначеннями одного і того ж явища, тобто є синонімами [13, 21]. Аналогічної точки зору дотримується Г.М. Резнік, який вказує, що законодавчо між поняттями «юридична допомога» і «юридична послуга» ніде ніяких відмінностей не проводиться [14]. Р.Г. Мельніченко вважає, що доступ до юридичних благ у вигляді юридичних послуг здійснюється через надання «юридичної допомоги» [17, 11].

Діаметрально протилежної точки зору з цього питання дотримується В.В.Печерській, який вважає, що поняття «юридична допомога» і «юридична послуга» мають нетотожний характер. Під «юридичною послугою» він пропонує розуміти діяльність спеціально уповноважених суб'єктів, спрямовану на надання фізичній чи юридичній особі певної сукупності благ юридичного характеру [4, 19-21].

А.Ф. Романенков вважає, що законодавець створює «державну систему надання безкоштовної саме юридичної допомоги, а не послуги», що також свідчить про їх нетотожності в галузі застосування [5]. Н.В. Андріанов відмічає, що категорії «кваліфікована юридична допомога» і «юридичні послуги» мають різну правову і соціальну природу [7, 138].

На думку Т.Л. Пухової, якщо правова допомога надається на платних підставах, то вона визначається як «юридичні послуги» [15, 24-26.].

Разом із тим С.В. Гончаренко та Є.Ю. Бова акцентують увагу на тому, що Конституція України покладає на адвокатуру надання правової допомоги, а не виконання послуг [20, 11]. Критичні зауваження щодо використання терміну «юридичні послуги» у кримінальному судочинстві висловлені Т.В. Варфоломеевою, яка відмічає, що таке

відношення до правової допомоги знижує її значення в державі до рівня побутових послуг, що на думку автора, неприпустимо [18, с. 38].

О.М. Гнатив також вказує, що визначення правової допомоги через поняття послуги є не зовсім доречним, оскільки слово «послуга» вказує на можливість вчинення дії або здійснення діяльності, як правило, на відплатній основі (ст. 901 Цивільного кодексу України) тоді, як допомога повинна мати безвідплатний характер [16].

А.М. Чебаненко вважає, що «надання правової допомоги» і «правові послуги» принципово відмінні поняття за змістом і суттю. Перше – це вид професійної діяльності, друге – різновид підприємницької діяльності [8, с. 28]. Аналогічну думку підтримує Н.В. Хмелевська, яка зауважує, що правові послуги – це вид підприємницької діяльності, які надають фахівці у галузі права. Надання правової допомоги – вид професійної діяльності [24, 106].

Ми підтримуємо точку зору Т.В. Варфоломеевої та інших авторів, які вважають, що діяльність адвокатури доречно визначити у відповідності з нормами Конституції України, якими встановлюється право громадян саме на «правову допомогу». Однак перед тим, як зробити кінцеві висновки, розглянемо, яким чином визначаються поняття «правова допомога» та «правові послуги» на рівні чинного законодавства України.

Відповідно до статті 59 Конституції України, основним призначенням адвокатури є надання **правової допомоги**. Отже, адвокатська діяльність – це діяльність з надання правової допомоги. Виходячи з окреслених Конституцією України завдань адвокатури, – відмічають В.Г. Гончаренко С.В. Гончаренко, – можна дійти висновку, що адвокатура є одним з інститутів правової системи держави, котра виконує такі завдання, без виконання яких функціонування цієї системи неможливе [25, 6 -7].

Вперше у законодавстві України поняття «правова допомога» було закріплено в Законі України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 року [26]. Відповідно до п.3 ч.1 статті 2 цього Закону, під правовою допомогою розуміється надання **правових послуг**, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не застосовує поняття «правові послуги». У відповідності зі статтею 1 цього Закону, адвокатська діяльність – незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших **видів правової допомоги** клієнту.

КПК України встановлює, що право підозрюваного, обвинуваченого та захист забезпечується шляхом надання **кваліфікованої правової допомоги** з боку обраного ним або призначеного захисника. (ст.20 п.2). Відповідно до статті 12 ЦПК України, **правова допомога** у цивільних справах надається адвокатами або іншими фахівцями у галузі права в порядку, встановленому законом. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, а також оформлення правових документів, інша правова допомога визначаються законодавцем у якості **юридичних послуг** [28].

Конституційний Суд України не розрізняє поняття «правова допомога» та «правові послуги» та визначає

зміст права на правову допомогу як гарантовану Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги [29, с. 26].

В міжнародно-правових документах також не проводиться чіткого розмежування понять «правова допомога» та «юридичні послуги». А питання надання правової допомоги у міжнародному праві розглядається в нерозривному зв'язку з необхідністю захисту, в тому числі – судового, прав і свобод людини і громадянина. Так, у розумінні Європейського Суду з прав людини, право на правову допомогу є передумовою існування та визначальною складовою більш широкого за своїм обсягом і значенням права на доступ до правосуддя, гарантованого ст.6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод. (Комюніке Секретаря Суду у справі «Ван Гейсенгем проти Бельгії» від 21 січня 1999) [30, с.56].

Варто привести точку зору А.І. Муранова з цього приводу, яка також, на наш погляд, заслуговує на увагу: «Якщо спробувати кому-небудь з Організації економічної співдружності та розвитку (ОЕСД) або Всесвітньої торгової організації (WTO) довести, що юридичну допомогу ні у якому випадку не слід назвати послугами, то навряд чи можливо очікувати іншої реакції, ніж поблажливе недоуміння» [11]. Можливо це і так, але, як було показано вище, чинне законодавство України не забезпечує визначеність у застосуванні понять «правова допомога» та «правові послуги», що може викликати труднощі у його практичному застосуванні та потребує приведення його до єдинообразного визначення, в тому числі – з урахуванням міжнародно-правових стандартів.

Головним аспектом відмінностей між даними поняттями, на нашу думку, є як їх різний статус в широкому сенсі слова, так і їх призначення в лексичному і правозастосовчому значенні. Взаємовідносини між особою і державою з приводу забезпечення реальної можливості отримання правової допомоги визначені Конституцією і забезпечені гарантованістю правового статусу особи. Саме на адвокатуру держава покладає здійснення конституційних функцій – представництва, захисту та надання правової допомоги (ст. 59 Конституції), тому визначення діяльності адвокатури у якості надання «правових послуг» уявляється некоректним.

Конституція України гарантує громадянам **право на правову допомогу** як категорію реалізації їх прав, але не гарантує їм послугу як категорію міжсуб'єктних цивільно-правових відносин, як економічне благо. Послуга у даному випадку може розглядатися як інструмент у діяльності суб'єктів права, правовідносини яких регулюються не на конституційному рівні, а – на рівні чинного законодавства – приватного юриста, фірми, які, доречі, не несуть практично ніякої відповідальності перед державою за якість і професіоналізм наданої послуги.

Крім того, Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначено вимоги, що пред'являються до адвоката, а саме: особливий порядок набуття статусу адвоката, складання кваліфікаційного іспиту, реєстрація статусу, можливість позбавлення статусу адвоката в разі невиконання або неналежного виконання адвокатом своїх професійних обов'язків тощо. Таких вимог законодавець не пред'являє до жодного іншого суб'єкту, що має право надання правової допомоги, а також – правових послуг, які можуть надаватися і юридичними особами.

Віднесення до компетенції саме адвокатури діяльності із забезпечення права на захист від обвинувачення і надання правової допомоги у визначених Конституцією випадках є важливою, забезпеченою державою гарантією належного рівня професійного захисту, консультування та іншої правової допомоги, оскільки лише адвокати наділені спеціальними професійними правами, гарантіями адвокатської діяльності, лише щодо них встановлені певні професійні обов'язки, передбачена адвокатська таємниця, правила адвокатської етики та відповідальність за неналежне здійснення адвокатом його обов'язків [29; 31].

І хоча Закон України «Про безоплатну правову допомогу» визначає поняття «правова допомога» у якості надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення, лише правова допомога адвоката гарантована державою. Послуга у даному випадку може розглядатися як інструмент у діяльності суб'єктів права, правовідносини яких регулюються іншим способом, і вже право громадянина вибрати категорію реалізації своїх прав: скористатися послугою особи приватного права, фірми, що не несе практично ніякої відповідальності перед державою за якість і професіоналізм наданої послуги, або звернутися за правовою допомогою до професійного адвоката.

КПК України встановлює, що право підозрюваного, обвинуваченого та захист забезпечується шляхом надання **кваліфікованої правової допомоги**. (ст.20 п.2). Отже, поняття «правова допомога» нерозривно пов'язано з більш широким поняттям «кваліфікована правова допомога» і є його скороченим для вживання варіантом. Дане поняття носить принципово відмінний від послуги характер, кожне з цих понять утворюється сукупністю властивих тільки йому ознак [5]. Поняття «допомоги» у поєднанні з «правовою» і особливо з «кваліфікованою» є самостійним і дозволяє визначити роль і місце інституту адвокатури у забезпеченні гарантій прав людини у системі інших суб'єктів, наділених правом надання правової допомоги. Доречі, ні міжнародне право, ні чинне законодавство не використовують для формулювання прав людини вираз і поняття «кваліфікована юридична послуга».

Висновки. Взаємовідносини між особистістю і державою з приводу забезпечення реальної можливості ефективного використання соціальних благ визначені Конституцією і забезпечені гарантованістю правового статусу особистості. Гарантування конституційних прав і свобод – це обов'язок держави, що підтверджується положеннями ст. 3 Конституції України, яка встановлює в якості однієї з основ конституційного ладу обов'язок держави визнавати, дотримуватися і захищати права і свободи людини і громадянина як найвищу соціальну цінність. Однією з таких конституційних гарантій прав людини і є право на правову допомогу.

Закріплення в Конституції України права на правову допомогу є не тільки офіційним визнанням за ним якостей, притаманних основним правам і свободам як елементу конституційного статусу людини і громадянина, а й підтвердженням того, що загальновизнані норми і принципи міжнародного права є складовою частиною правової системи нашої держави. Саме право на правову допомогу в контексті прав і свобод людини і громадянина набуває

правового статусу. Юридична послуга в цьому контексті правового статусу не набуває. Таким чином, вважаємо, що діяльність адвокатури доречно визначити у відповідності з нормами Конституції України, якими встановлюється право громадян саме на «правову допомогу».

Література:

1. Резолюція (78) Комітету Міністрів Європи «Про правову допомогу та консультації (принята Комітетом Міністрів 2 березня 1978 р.) // Електронний ресурс – Режим доступу: http://www.echr-base.ru/res78_8.jsp.
2. О.А.Бончук, М.С. Демкова. Правова допомога: зарубіжний досвід та пропозиції для України. – К.: Факт.- 2004. – 504 С.
3. Стаматина М.В. Поняття та сутність безоплатної правової допомоги в Україні. // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z726_page_17.html.
4. Печерский В.В. Юридическая помощь и юридическая услуга: формирование и сравнение понятий // Юстиция Беларуси. 2005 № 7. – С. 19-21.
5. Романенков А.Ф. Соотношение и применение понятий квалифицированной юридической (правовой) помощи и юридической услуги в научных исследованиях и правоприменении. // Электронный ресурс. – Режим доступу: <http://ak-femida.ru/publ>.
6. Бондарь О.Н. Квалифицированная юридическая помощь-конституционная гарантия судебной защиты прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации: Дис... канд.юрид.наук. – Ростов – на – Дону. – 2008. – 210 С.
7. Андрианов Н.В. Гражданское общество как среда институализации адвокатуры: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Москва, – 2005. – 294 С.
8. Чебаненко А.М. Правова допомога і правові послуги – «дві великі різниці» / А.М.Чебаненко // Закон і Бізнес. – 2001. – № 7 (17-23 лютого). – С. 25-28.
9. Хмелевська Н.В. Право на правову допомогу – конституційна гарантія прав і законних інтересів громадян // Науково-практична Інтернет-конференція 24.02.2012 – Секція №6. // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=187%3A2012-01-27-14-05-54&catid=40%3A-6&Itemid=57&lang=ru.
10. Воробьев А.В., Поляков А.В., Тихонравов Ю.В. «Теория адвокатуры». – М., – Изд-во «Грантъ». – 2002. – 496 С.
11. Муранов А.И. Документы международной ассоциации юристов и необходимость установления в российском праве квалификационных требований к лицам, профессионально оказывающим в России юридические услуги // Электронный ресурс. – Режим доступу: <http://www.rospravo.ru/files/sites/3e6c4363ae497714a01239b42fe3ce3b.pdf>.
12. Тарло Є.Г. «Роль адвокатури у системі забезпечення конституційного права на юридичну допомогу». – Дисс канд. юрид. наук. – М. – 2001. – 326 С.
13. Ильина Т.И. Обязательства по оказанию юридических услуг в Российской Федерации.- Автореф.дис. ... к.ю.н. – М. – 2007. – 21 С.
14. Резник Г.М. К вопросу о конституционном содержании понятия «квалифицированная юридическая помощь» // Адвокат 2007. № 4.
15. Пухова Т. Российская адвокатура серьезно больна, но выздоровление возможно / Т. Пухова // Российская юстиция. – 1999. – № 8. – С. 24-26.
16. Гнатів О.М. Поняття правової допомоги за законодавством України // Науково-практична Інтернет-конференція 24.02.2012 – Секція №3 // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=230%3A120223-21&catid=37%3A-3&Itemid=54&lang=ru
17. Мельниченко Р.Г. Конституционное право на юридическую помощь.- Автореф.-Дис... канд.юрид.наук. – Волгоград.- 2001.- 23 С.
18. Варфоломеева Т.В. Защита в уголовном судопроизводстве/ Т.В. Варфоломеева. – К.: Ин-т адвокатуры при Киевском ун-те им. Тараса Шевченко, 1998. – 204 с.
19. Гасан Мирзоев: „Адвокаты оказывают людям помощь, а не услуги“// Электронный ресурс. – Режим доступу: <http://www.smi.ru/interviews/47/>.
20. Гонтаренко С.В. Безоплатна правова допомога стає реальністю / С. В. Гонтаренко, Є. Ю. Бова // Адвокат. – 2009. – № 7 (106). – С. 11-15.
21. Панченко В.Ю. Юридическая помощь личности (общетеоретический аспект) // Дисс... канд. юрид. наук: 12.00.01– Красноярск, 2004. – 210 С.
22. Фадеев П.О. О понятии правовой помощи личности в уголовном процессе //П.О. Фадеев // Уголовный процесс. – 2002. – № 1. – С. 73–75.
23. Вступительная статья // Вопросы адвокатуры. – 2001. – № 2 (30). – С. 3.
24. Хмелевська Н.В. Поняття гарантії забезпечення правової допомоги громадян в Україні // Вісник академії Адвокатури України. Число 1 (20). 2011. – С.106.
25. Гончаренко В.Г., Гончаренко С.В.. Захист як соціальна доктрина //
26. Вісник Академії адвокатури України 16 число 1(23) 2012. – С 5-15.
27. Про безоплатну правову допомогу : закон України від 2 черв. 2011 р. № 3460-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.
28. Про соціальні послуги : закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 45, ст.358.
29. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 р. // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 5. – С. 24-30.
30. Адвокатура в Україні. Науково-практичний коментар Закону України «Про адвокатуру» / [автори-упорядники Т.В. Варфоломеева, С.В. Гончаренко]. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 400 с.
31. Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення. Коментарі.- 2/1999.- Київ.-Український центр правничих студій.- 1999. – с.56.
32. Варфоломеева Т.В. Впровадження міжнародних правил адвокатської етики в Україні / Т.В. Варфоломеева // Вісник Академії адвокатури України. – К.: ВЦ ААУ, 2009. – Число 1(14).

Вильчик Т. Б. Соотношение понятий «правовая помощь» и «правовые (юридические) услуги» в юридической науке и законодательстве Украины

Аннотация. Статья посвящена современным тенденциям использования понятий «правовая помощь» и «правовые (юридические) услуги» в юридической науке и законодательстве Украины.

Ключевые слова: правовая помощь, правовые услуги, юридические услуги, адвокатура.

Vilchik T. Value concepts of «legal aid» and «legal services» in the jurisprudence and legislation of Ukraine
Summary. The article deals with current trends in the use of concepts «legal aid» and «legal services» in the jurisprudence and legislation of Ukraine.

Key words: legal aid, legal services, legal assistance, advocacy.